

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ВЧИТЕЛЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ

У статті розкрито значення професійної етики педагога у спілкуванні з учнями з особливими освітніми потребами. Наголошено на складових педагогічної майстерності як важливому чиннику підвищення ефективності виховного впливу на учнів та створення комфортних умов навчання, виховання й розвитку особистості. Виокремлено складники етики та естетики педагогічної дії, показники та критерії професійної етики вчителя у процесі комунікації зі школярами з порушенням розвитку. Встановлено чинники появи труднощів у навчанні, спілкуванні та соціалізації даної категорії учнів. Акцентовано увагу на помилках і прогалинах у професійній діяльності педагога. Визначено найбільш ефективні шляхи підвищення ефективності включення осіб з особливими освітніми потребами в навчання у масові школи.

Ключові слова: комунікація; стиль спілкування; етика; естетика; педагогічна дія; професіоналізм; імідж.

Постановка проблеми. Сьогодні актуалізується не обхідність формування Людини нового тисячоліття – відкритої та креативної, талановитої й глибоко духовної, гуманної та творчої, спрямованої не лише на примноження надбань свого народу, нації, а й на власний саморозвиток і самовдосконалення. Реформування в галузі освіти, створення Нової української школи, готової прийняти на навчання осіб з особливими освітніми потребами й нарівні з іншими надавати їм якісні освітні послуги, висуває низку завдань перед керівництвом закладів освіти, батьками здобувачів освіти та педагогічними кадрами. Нагальним питанням вважаємо підвищення майстерності педагога, розвиток його ключових компетентностей, поглиблення знань та формування професійно значущих умінь і навичок, які забезпечать підвищення ефективності навчально-виховного процесу, уможливають безболісне включення учнів із порушеннями розвитку в навчання з однолітками в масових школах. Чільне місце посідають, зокрема, комунікативні вміння та навички вчителя, його здатність до невимушеного спілкування з

даною категорією школярів, відкритість і готовність допомогти, стриманість і тактовність, дотримання норм і правил професійної етики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійної етики педагога не нова й завжди перебувала в полі зору науковців. Цінним для нашого дослідження є науковий доробок С. Балсун, Г. Васяновича, Л. Жуковської, І. Зязюна, Л. Крамущенко, Т. Кривонос, Н. Кузьміної, Т. Левченко, М. Марисик, В. Наумчик, Т. Пінчук, О. Савченко, І. Синиці, Р. Скульського, В. Тевліна, І. Федоренко, Л. Хоружої. Вчені намагалися розкрити різні аспекти означеної проблеми, як-от:

- професійне становлення вчителя (І. Бех, О. Бондарчук, Н. Волянчук, Л. Дробіт, К. Журба, І. Зязюн, Л. Карамушка, Л. Кобилянська, С. Калаур, Є. Климов, Н. Коломінський, К. Островська, І. Островський, В. Руссол та ін.);

- упровадження педагогіки ненасильства та толерантності (Т. Арістова, М. Боритко, А. Козлова, В. Маралов, Г. Палаткіна, В. Сітаров, Ю. Тодорцева та ін.);

- актуальні проблеми розвитку інклюзивної освіти (І. Багажнікова, І. Гилевич, Д. Зайцев, В. Засенко, А. Колупаєва, М. Малофєєв, В. Синьов, О. Таранченко, Д. Шамсутдінова, Л. Шипіцина, А. Шевцов, Н. Шматко та ін.);

- розроблення нових підходів до навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами (Е. Данілавичюте, І. Демченко, З. Ленів, С. Литовченко, І. Луценко, Н. Софій та ін.);

- організація толерантного освітнього середовища (О. Асмолов, Н. Асташов, Л. Байбородов, Л. Бернадська, Р. Валітова, І. Гриншпун, Я. Довгополова, О. Дубасенюк, М. Джанобілова, Д. Колесов, Дж. Локк, В. Моргун, М. Оллпорт, І. Палько, В. Сухомлинський, К. Ушинський, М. Хом'яков).

Цінною для нас є спадщина І. Беґа, Т. Болотіна, О. Винославської, Б. Гершунського, О. Гриви, М. Ковальчук, І. Крутова, В. Лекторського, П. Степанова про толерантність як суспільну цінність, її використання в процесі міжособистісної взаємодії; вчення про виховний вплив на підвищення культурного рівня особистості Г. Васяновича, Л. Іванова, Г. Коваль, М. Наумчук, В. Кононенко, О. Савченко.

Аналіз джерел з означеної проблеми показав, що в освітній галузі першочергового значення набувають такі завдання, як: включення осіб з різними нозологіями на навчання в школу; адаптація та модифікація освітнього середовища до потреб і можливостей здобувачів загальної середньої освіти; спрямованість педагогічної дії вчителя; розвиток професійної етики задля самореалізації педагога та формування гармонійної особистості учня. Про перегляд традиційних підходів до становлення та розвитку особистості наголошують й основні нормативно-правові документи про освіту, а саме: Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Концепція НУШ», «Концепція розвитку інклюзивної освіти в Україні», Державний стандарт початкової освіти тощо. Зокрема «Концепція НУШ» наголошує: «Потрібна докорінна реформа, яка зупинить негативні тенденції, яка перетворить українську школу на важіль соціальної рівності та згуртованості...» (Нова українська школа, с. 5). Відповідно до даного документу «Кожна дитина – неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями. Місія Нової української школи – допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем і батьками» (Нова українська школа, с. 14).

Мета статті – розкрити специфіку комунікації вчителя з учнями з порушеннями розвитку, виокремити значення професійної етики педагога інклюзивного освітнього закладу.

Методи дослідження: теоретичний аналіз першоджерел із наукової проблеми; термінологічний аналіз; систематизація психолого-педагогічних умов створення освітнього середовища в інклюзивному освітньому закладі; упорядкування вимог педагогічної етики, особистісних якостей вчителя, необхідних для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу. Навчання та виховання учнів з особливими освітніми потребами потребує додаткових зусиль, копіткої роботи над собою кожного вчителя. З одного боку, це вивчення специфіки розвитку даної категорії осіб, а з іншого, – проєктування власної практичної діяльності з урахуванням особливостей дитини, її навчальних і комунікативних можли-

востей, здібностей і талантів, нахилів і потреб. У контексті означеного актуалізуємо труднощі спілкування з учнями з порушеннями розвитку, які спровоковані некомпетентністю учителя. Як показує практика, з одного боку, складність полягає у специфіці ставлення даної категорії учнів до всього, що відбувається в навчально-виховному процесі та освітньому середовищі; їхньої готовності до комунікації з іншими; рівні розвитку комунікативних, соціальних умінь і навичок. З іншого боку, поява непорозумінь і перешкод у відкритому спілкуванні учнів і вчителів обумовлена неналежним рівнем професійної підготовки сучасних педагогів до роботи в умовах інклюзивної освіти (незнання особливостей захворювань; правил та умов, навчальних можливостей дітей різних нозологій; небажання виконувати понаднормове навантаження; емоційне виснаження; психологічна та професійна неготовність працювати з даною категорією осіб). Запобігти цьому можливо за умови адаптації освітнього середовища до потреб і можливостей учнів з різними нозологіями; підвищення педагогічної майстерності вчителів (участь у конференціях, семінарах, курсах підвищення кваліфікації, вивчення передового педагогічного досвіду інклюзивного навчання); проведення підготовчої роботи з дітьми з особливими освітніми потребами щодо вступу на навчання до школи.

Засадничими підвалинами становлення нової української школи з інклюзивним навчанням є повага до особистості, доброзичливість і позитивне ставлення до осіб з порушеннями розвитку, довіра в міжособистісних відносинах, партнерство, свобода вибору та рівність усіх учасників навчально-виховного процесу. Важливим є принцип дитиноцентризму, який передбачає визнання самоцінності особистості, її унікальності й неповторності, створення особистісної освітньої траєкторії тощо.

Професіоналізм сучасного вчителя включає не лише рівень його професійної підготовки, педагогічну майстерність, низку компетентностей, педагогічні здібності, а й базові особистісні риси, від яких узалежнюється як загальний результат навчання та виховання молоді, так і особистісно-професійне зростання. Особливого значення особистісні риси набувають у процесі комунікації та взаємодії, як правило, з особами з порушеннями

розвитку. Стрижневими з-поміж якостей, рис і властивостей учителя нової української школи є: а) стриманість, терплячість, відкритість, щирість, довіра, толерантність; б) педагогічний оптимізм, такт, авторитет, професійний імідж; в) організаторські здібності та вміння; г) інноваційність тощо. Прояв професійної етики у спілкуванні зі школярами – це процес віддзеркалення означених рис і якостей педагога, його прагнення допомогти в разі потреби та підтримати. Важливим для нашого дослідження є твердження відомого науковця І. Беха: «Толерантність – це особистісна або суспільна характеристика, що припускає усвідомлення того, що світ і соціальне середовище багатомірні, а отже, і погляди на цей світ різні, вони не можуть і не повинні зводитися до одноманітності або бути на чийсь користь» (Бех, 2011, с. 9). Ідея поваги до особистості, виявлення толерантного ставлення до неї має стати філософським підґрунтям педагогічної діяльності, регулятором міжособистісної взаємодії з учнями, зокрема з особливими освітніми потребами. Краса взаємин із «важкими» учнями передбачає внутрішню гармонію наставника, його налаштованість і психологічну готовність до спілкування, взаємодії та співпраці. Це стверджує науковець А. Сищик (2013): «Толерантність – це гармонія всередині самої людини, яка виникає від гармонії зі світом зовнішнім: суспільством, оточуючими, державним устроєм» (с. 167). Дослідники Ж. Гладких, Н. Губа виокремлюють структуру даної властивості, до якої відносять стриманість, терпіння, витримку й самовладання.

Усталена думка про те, що засадничими підвалинами професійної етики вчителя є ставлення до колег, керівництва освітнього закладу, учнів і батьків. Іншими словами, це «відкритість думки та спілкування, особиста свобода індивіда й визнання прав і свобод іншої людини...» (Губа, Гладких, 2018, с. 99). Отже, професійна етика у спілкуванні з учнями з особливими освітніми потребами – це показник культури вчителя, важлива умова організації толерантного освітнього середовища, у якому неприйнятні образи, непорозуміння, агресія, дискримінація, упередженість. Дотримання норм і правил професійної етики в ході спілкування з учнями з особливими освітніми потребами вважаємо й своєрідною чеснотою, яка відображає терпимість до

даної категорії осіб, до їхньої несхожості з іншими учнями, а також уміння педагога організувати «шкільне співжиття» за законами поваги та любові до ближнього.

На наш погляд, заслуговує на увагу наявність інших ключових умінь і навичок учителя, як-от: діагностування освітнього середовища та його структури; виявлення причин появи перешкод у комунікації та взаємодії; пошук шляхів подолання будь-яких негативних чинників впливу на дестабілізацію комфортного середовища спілкування у процесі навчання. Ці та інші аспекти безпосередньо впливають на створення комфортних умов для учнів з особливими освітніми потребами, що дозволяють їм навчатися у власному темпі, ритмі, за особистісною освітньою траєкторією; встановлювати дружні взаємини з ровесниками, розширюючи коло спілкування; самостверджуватися та самореалізовуватися через спілкування; набувати власного досвіду соціальної взаємодії.

Практика інклюзивного навчання доводить, що наявність професійної етики у вчителів здатна забезпечити подолання можливих страхів школярів із порушеннями розвитку, почуття жалю чи агресивності по відношенню до них з боку інших учнів, попередити появу будь-якого неприйняття у шкільному колективі. Саморозвиток і самовиховання педагога в даному напрямі забезпечує підвищення рівня культури взаємин між усіма учасниками освітнього процесу незалежно від психічних, соціальних, фізичних та інших відмінностей. До такої ж думки схилявся відомий педагог В. Сухомлинський, який стверджував, що гуманна місія школи полягає у введенні дитини в соціум, світ краси та мистецтва, духовності «повноцінною й щасливою». Сучасна дослідниця А. Колупаєва зазначає, що включення дітей з особливими освітніми потребами на навчання у загальноосвітні заклади може призводити до появи проблем взаємодії всіх учасників освітнього процесу, а отже, виникає потреба унормування міжособистісних взаємин – заміни спотворених, неповноцінних стосунків між учнями з порушеннями розвитку та іншими на щирі, доброзичливі, відкриті (Колупаєва, 2009, с. 209). Такий підхід свідчить про необхідність відмови у спілкуванні

учнів і педагогів від домінування й насильства, зверхності й авторитаризму та визнання унікальності, неповторності, самоцінності кожної людини. У контексті означеного професійна етика вчителя відіграє особливе значення, а саме:

- забезпечує гармонійне співіснування різних учнів і педагогів у освітньому закладі;
- є гарантом недоторканості й ненасилля, що своєю чергою стримує появу ворожості й конфліктних ситуацій;
- сприяє нормалізації психологічної атмосфери в класі, шкільному колективі;
- підтримує й розвиває самооцінку кожної особистості та дитячого колективу в цілому;
- є взірцем організації шкільної життєдіяльності;
- забезпечує успішну соціалізацію кожного здобувача освіти (Молчанова, 2013, с. 9).

Етика та естетика педагогічної дії базуються на таких складових:

- 1) визнання людського різноманіття, життєвих принципів і цінностей усіх школярів і, зокрема, з особливими освітніми потребами;
- 2) особистісна відповідальність щодо надання якісних освітніх послуг;
- 3) глибокий гуманізм, любов до дитини та правильне дозування їх з розумною вимогливістю;
- 4) емпатія та конструктивна взаємодія з учнями, колегами, батьками;
- 5) терпимість до учнів з порушеннями розвитку, готовність їм допомогти.

Отже, етика вчителя закладає підґрунтя соціальної злагоди та взаєморозуміння в усьому шкільному колективі; сприяє адаптації освітнього середовища до можливостей та потреб учнів із порушеннями розвитку; мотивує щирі міжособистісні взаємини, розширює коло спілкування, створення нових дружніх відносин, а отже, успішної соціалізації школярів. З іншого боку, виявлення вчителем поваги до особистості учня є не лише взірцем для наслідування, а й чинником формування так званого «синергетичного мислення» учнів, яке передбачає позитивне

ставлення до індивідуальних особливостей іншої людини. Сучасна науковець Т. Єжова наголошує: «В умовах інклюзивної школи це означає визнання рівної цінності для суспільства всіх учнів і педагогів; підвищення ступеня їх участі в культурному житті школи; модифікація методики роботи в школі таким чином, щоб можна було повністю задовольнити різноманітні потреби всіх учнів; усунення бар'єрів на шляху одержання ними знань і повноцінної участі в шкільному житті» (Єжова, 2021).

Підвищення рівня педагогічної майстерності сучасного вчителя нової української школи передбачає й формування його інклюзивної компетентності; поєднання особистісних рис і якостей з професійними знаннями, уміннями, а також дотримання педагогом норм і правил, що свідчать про етичну поведінку в професійному середовищі. Шкільна практика доводить, що учні з різними нозологіями за неприйнятних умов опиняються в ситуації так званої «підлеглості», постійного перебування в полі зору інших однолітків та прояву до них надмірної зацікавленості, агресії чи байдужості з боку педагога. Неналежне виконання професійних обов'язків учителем, використання ним у ході спілкування неприпустимої лексики чи образ, виявлення упередженого ставлення є причиною того, що:

1) в учнів з'являються нові страхи й комплекси, посилюється відчуття невпевненості та неповноцінності;

2) це спонукає до кепкування з боку інших учнів, створюючи підґрунтя для нездорового освітнього середовища та дисбалансу в дитячому колективі;

3) змушує батьків учня переглянути своє рішення щодо вибору освітнього закладу (повернення у спеціальний заклад, організація «домашнього навчання»).

Натомість індивідуальні особливості учнів з особливими освітніми потребами та специфіка їх адаптації до умов навчання в закладі загальної середньої освіти демонструють обмеженість можливості не лише словесного спілкування між однолітками та створення нових дружніх взаємин, але й викликають труднощі взаємодії «учень-учитель» у процесі навчання, виховання та розвитку. Як ми зазначали раніше, представники даної категорії школярів можуть демонструвати певні емоції невдоволення,

агресивності, байдужості або неоднозначну поведінку по відношенню до однолітків або педагога. Підвищений рівень чутливості, уразливість, відчуженість і замкнутість – ті риси, які демонструють учні з особливими потребами у процесі навчання, коли їх не розуміють, насміхаються, прагнуть відсторонитися. З іншого боку, школярі неспроможні самотійно організувати спілкування, гру, суспільну працю з однолітками. А тому важливо, щоб учитель володів відповідною кваліфікацією, мав ґрунтовні знання про особливості розвитку дітей із певними видами порушень і вмів правильно дібрати стратегії та стилі спілкування з ними. В інклюзивному освітньому закладі стрижневими педагогічними якостями є людяність, любов до обраного фаху, прагнення до професійного розвитку, саможертвність заради успіху вихованців, відкритість у спілкуванні. Професійна етика є показником належної фахової компетентності, а також загального, методичного і культурного рівня педагога, його готовності допомогти учням з порушеннями розвитку, створити відповідні умови для їхнього спілкування та соціалізації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, організація толерантного освітнього середовища, у якому пануватимуть добрі та щирі міжособистісні взаємини учнів, потребує, з одного боку, професійної етики та високого рівня педагогічної майстерності вчителя, а з іншого, – організації спільних справ школярів і залучення їх до різних видів діяльності, розширення кола спілкування, популяризації ідеї про розмаїття людей і виховання толерантності як важливої якості особистості. Успіх соціалізації школярів з порушеннями розвитку в умовах масової школи підвищується за умови чіткого усвідомлення вчителем мети педагогічної діяльності, особливостей здійснення виховного впливу на здобувачів освіти та виконання відповідних ролей і функцій як учнів, так і вчителя. Вияв професійної етики в комунікації з учнями з особливими освітніми потребами слугує «психологічній захищеності» школярів, яка своєю чергою сприяє успішності в навчанні, самоствердженні, самореалізації через спілкування.

Дослідження порушеної проблеми науковцями, розкриття різних її аспектів не вичерпує глибини питання, а тому потребує

подальшого вивчення. У перспективі слід акцентувати увагу на складниках педагогічної майстерності вчителя, розкрити їхнє значення в підвищенні ефективності навчально-виховного процесу в цілому, підвищенні рівня особистісного розвитку здобувачів освіти зокрема. Стрижневе значення майбутніх досліджень науковців матиме виокремлення перспективних шляхів розвитку нової української школи з інклюзивним навчанням, підвищення кваліфікації вчителів-практиків і формування в них інклюзивної компетентності на засадах гуманізму та демократії, поваги до прав і свобод школярів.

Список використаної літератури

- Бех, І. Д. (2011). «Я» як джерело духовного саморозвитку особистості. *Педагогіка і психологія*, 3(72), 5-16.
- Губа, Н., & Гладких, Ж. (2018). Теоретичний аналіз психологічних чинників, які впливають на формування толерантності. *Психологічні перспективи*, 32, 97-108.
- Єжова, Т. Є. (2021). Організаційно-педагогічні умови створення толерантного освітнього середовища інклюзивної школи. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. Взято з <http://ap.uu.edu.ua/article/74>
- Колупаєва, А. А. (2009). *Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія*. Київ.
- Матейчук, С. (2021). *Роль спілкування у навчанні дітей з особливими потребами*. Взято з <https://vseosvita.ua/library/rol-spilkuвання-u-navcanni-ditej-z-osoblivimi-potrebami-498868.html>
- Молчанова, А. О. (2013). *Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: Посібник*. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Взято з <https://core.ac.uk/download/pdf/154284141.pdf>
- Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи*. Взято з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- Сищик, А. (2013). Поняття «толерантність» в науковій літературі. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 5 (58), 165-174.

Nataliia Matveieva

PROFESSIONAL ETHICS OF A TEACHER OF AN INCLUSIVE EDUCATIONAL INSTITUTION

The article analyzes the objective of developing the New Ukrainian school at the present stage; attention is paid to the conceptual provisions of the leading legal documents on education in this area. The latest scientists' research on the development of inclusive education, the creation of a tolerant educational environment, the formation of ethics and aesthetics of pedagogical action is analyzed. The directions of development of the teacher of the new educational institution, the need for the formation of their key competencies, improving pedagogical skills are highlighted.

Teachers' professional ethics in the school educational process, the inclusion of students with special educational needs to study in public schools, expanding their circle of communication and establishing friendly relations, increasing the desire to learn are essential. Teachers' personal and professional development is also important.

It is emphasized that the teacher is a role model for students in relation to colleagues, students, parents, and other people. It is a confirmation of the need for their self-education and self-improvement. Emphasis is placed on the need to improve the professional level of teachers, components of pedagogical skills that affect the creation of comfortable conditions for learning, education, and personal development. The preconditions for creating a tolerant educational environment are identified; the factors of influence and ways to prevent difficulties are identified.

The components of ethics and aesthetics of pedagogical action, indicators, and criteria of professional ethics of a teacher in the process of communication with students with developmental disabilities are highlighted. Factors influencing the emergence of difficulties in learning, communication, and socialization of this category of students have been identified. Emphasis is placed on mistakes and gaps in the professional activities of teachers. The most effective ways to increase the effectiveness of the inclusion of people with special educational needs to study in mainstream schools have been identified.

Keywords: *communication; communication style; ethics; aesthetics; pedagogical action; professionalism; image.*

References

- Bekh, I. D. (2011). Ya yak dzherelo dukhovnoho samorozvytku osobystosti [I am a source of spiritual self-development of the individual]. *Pedahohika i psykholohiia*, 3(72), 5-16 [in Ukrainian].
- Huba, N., & Hladkykh, Zh. (2018). Teoretychnyi analiz psykholohichnykh chynnykiv, yaki vplyvaiut na formuvannia tolerantnosti [Theoretical analysis of psychological factors influencing the formation of tolerance]. *Psykholohichni perspektyvy*, 32, 97-108 [in Ukrainian].
- Kolupaieva, A. A. (2009). *Inklyuzyvna osvita: realii ta perspektyvy [Inclusive education: realities and prospects]: Monohrafiia*. Kyiv [in Ukrainian].
- Mateichuk, S. (2021). *Rol spilkuвання u navchanni ditei z osoblyvymy potrebamy [The role of communication in teaching children with special needs]*. Retrieved from <https://vseosvita.ua/library/rol-splikuвання-u-navcanni-ditej-z-osoblivimi-potrebami-498868.html> [in Ukrainian].
- Molchanova, A. O. (2013). *Tolerantnist yak tsinnisna osnova profesiinoi diialnosti pedahoha [Tolerance as a value basis of professional activity of a teacher]: Posibnyk*. Kyiv: Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/154284141.pdf> [in Ukrainian].
- Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly [New Ukrainian school: conceptual principles of secondary school reform]*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
- Syshchuk, A. (2013). Poniattia "tolerantnist" v naukovii literaturi [The concept of "tolerance" in the scientific literature]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka [Spirituality of personality: methodology, theory and practice]*, 5 (58), 165-174 [in Ukrainian].
- Yezhova, T. Ye. (2021). Orhanizatsiino-pedahohichni umovy stvorennia tolerantnoho osvitnoho seredovyscha inklyuzyvnoi shkoly [Organizational and pedagogical conditions for creating a tolerant educational environment of an inclusive school]. *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy [Current issues of education and upbringing of people with special needs]*. Retrieved from <http://ap.uu.edu.ua/article/74> [in Ukrainian].

Одержано 01.09.2021 р.